

А. М. Сундук,
к. е. н, старший науковий співробітник,
Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України

ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЙ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА В КОНТЕКСТІ ПРОЦЕСІВ СВІТОВОГО РОЗВИТКУ

Стаття висвітлює основні проблемні питання розвитку національного господарства з врахуванням впливу глобальних процесів. Визначено головні особливості прояву цих процесів, середовища трансформації національного господарства в контексті їх впливу (за основними складовими). Проведено оцінку особливостей взаємодії національної економіки та зовнішнього середовища у докризовий та кризовий періоди.

The article defines the basic problem questions of interaction world space and state. Defined main particularity of these processes, environment of transformation national economy at context of their influence (of main forming). The particularities of interaction of national economy and external environment at before crisis and crisis periods are shown.

*Ключові слова: трансформація, глобальні процеси, взаємодія.
Key words: transformation, global processes, interaction.*

ВСТУП

На сучасному етапі розвитку склалася ситуація, коли функціонування національного господарства неможливе без тісного контакту із зовнішнім світом та системи різних обмінів. Відбуваються експортно-імпорتنі операції, надходження іноземних інвестицій, кредитування, транзитні переміщення, обміни в науково-технологічній сфері, міграція населення, інші контакти. Подібні взаємодії можуть впливати (і впливають) в якості трансформацій різного спрямування на продуктивні сили національного господарства.

Вітчизняні економісти, які працюють в напрямі вивчення особливостей взаємодії національного та світового господарства, дослідження можливих шляхів цього процесу, зазначають про реальність і масштабність цих явищ. Наприклад, Кричевська Т., вивчаючи питання розвитку монетарного простору, наголошує на існуванні наступного факту: "відкрита економіка України не може не зазнавати впливу глобальних чинників, який дістає свій прояв у зміні середовища проведення національної грошово-кредитної політики" [4]. Геєць В.М. у своїй публікації, визначаючи засади грошово-кредитної та валютно-курсової політики України в контексті кризових та посткризових явищ, доходить до висновку, що "світова фінансова система поширила свій вплив на Україну" [2]. Значна кількість вчених розглядає досліджувані процеси в якості небезпек для розвитку внутрішнього середовища, зважаючи на той факт, що ендогенна система держави не визначається існуванням вагомих компенсаторів від подібного впливу (хоча логічними є думки щодо вагомості цих контактів). Наприклад, Пекна Г.Б., під час дослідження проблем взаємодії світової і вітчизняної економічних систем у контексті гарантування безпеки останньої, до вагомих заг-

роз справедливо зараховує значну відкритість внутрішньої економіки [6]. Алексеева Т.І., розглядаючи особливості входження нашої держави у систему світового господарства і визначаючи особливості взаємовідносин держави із глобальним середовищем, говорить про те, що вони "характеризуються непередготовленістю її економіки до вискоєфективних форм зовнішньоекономічного співробітництва" [1]. Маруняк Є.О., вивчаючи аналогічне коло проблем, зазначає наступне: "держава опиняється в умовах, за яких традиційні важелі управління або не ефективні або контролюються ззовні. Міжнародні організації обмежують прийняття рішень щодо протекціоністських заходів, ТНК створюють потужну конкуренцію місцевому виробництву, регіони стають самостійними одиницями глобального ринку, а громадяни починають втрачати відчуття національної ідентичності" [5]. Однак, незважаючи на можливі загрози, згідно дослідження Яремко Л., значення зовнішньоекономічних зв'язків в умовах глобалізації є важливим для держави і регіону, адже дає змогу використовувати зовнішні ресурси [7]. Враховуючи територіальний вимір, Гонта О.І. наголошує на існуванні вагомих зв'язків між політикою транснаціоналізації та економікою на рівні регіону [3].

Крім цих наукових праць, існує ще значна кількість робіт, в яких розглядаються питання розвитку національної економіки в контексті впливу світових процесів.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Однак, цілісної картини, яка формувалася б уявлення про системний вплив процесів глобального рівня на економіку держави, наведені праці не надають, бо торкаються тільки окремих аспектів досліджуваної проблеми. Відповідно до

цього, основним завданням статті є визначення головних особливостей прояву досліджуваних процесів, середовища трансформації національного господарства в контексті їх впливу (за основними складовими), а також проведення оцінки особливостей взаємодії національної економіки та зовнішнього середовища у докризовий та кризовий періоди.

РЕЗУЛЬТАТИ

Як показали проведені дослідження, розвиток соціально-економічної системи України знаходиться в контексті реалізації впливу зовнішніх факторів і яка змужена, в міру своїх можливостей, використовувати або нівелювати параметри дії світогосподарських процесів. Порівнюючи особливості взаємодії внутрішнього і зовнішнього середовища, відзначимо, що в умовах існування Радянського Союзу ендогенна система розвивалася переважно без вагомості кореляції зі світовими тенденціями, а на сучасному етапі значна частина її якісних і кількісних параметрів знаходиться в сфері впливу зовнішніх процесів. Подібних впливів зазнають і продуктивні сили держави на різних рівнях, просторовий розвиток яких виявився надзвичайно чутливим до змін у світовому середовищі і реалізується в контексті постіндустріального глобального сценарію. Важливою рисою є те, що внутрішні продуктивні сили є переважно реципієнтами зовнішніх факторів і не можуть значно протистояти їх дії.

На протипагу сформованим історичним особливостям, на сучасному етапі основні вектори розвитку регіонів значною мірою визначаються вибірковим впливом зовнішніх процесів і формуються, виходячи з наявної світової кон'юнктури, тенденції розвитку товарних ринків, фінансових та ін. Існування подібної ситуації пояснюється тим, що при впливі факторів зовнішнього походження і "потрапляння" на територію держави, відбувається їх взаємодія з продуктивними силами, наслідком якої є формування розвитку останніх вже з врахуванням привнесених параметрів, так як до внутрішніх особливостей додаються ще й зовнішні. Вибірковість полягає в тому, що така взаємодія не відбувається у всеохоплюючому і постійному режимі, а має риси змінності щодо окремих елементів продуктивних сил, хоча може носити інколи і більш широкий характер.

Можливість прояву цих явищ залежать від особливостей середовища трансформації, в якому відбуваються досліджувані процеси та умов, які визначають вірогідність їх реалізації. Відповідно, зважаючи на необхідність визначення головних рис і особливостей взаємодії внутрішнього та зовнішнього середовища та можливостей трансформації національного господарства в контексті світових процесів, було проведено СВOT-аналіз середовища трансформації за наступними основними складовими: геополітичні і гео економічні параметри, фінансовий розвиток, економічний потенціал, соціальна сфера, інфраструктурне середовище. Кожна із складових середовища має відповідні специфічні особливості. Перша, за своїми характеристиками, більш за решту знаходиться на перетині української і світової економіки з можливістю залучення просторового фактору. Вона вагомо передбачає врахування глобальних загроз

і можливостей розвитку. Решта мають переважно риси структурних компонентів досліджуваної проблеми.

Як показав проведений аналіз, геополітичні і гео економічні параметри мають важливе значення для взаємодії внутрішнього і зовнішнього середовища. Наближеність до основних ринків збуту, транспортних коридорів, центрів ділової активності різних рівнів ієрархії — від місцевого (регіонального) до глобального відіграють важливу роль у розвитку держав і являються своєрідними стимуляторами їх функціонування.

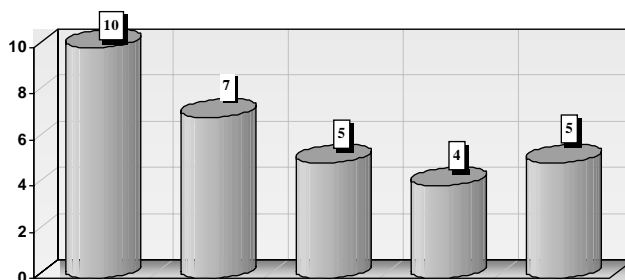
Не зважаючи на досить невеликий досвід проведення незалежної політики державою, вона має потужні переваги для вдалого успішного розвитку. Зокрема, їх формують такі, як "вигідне геополітичне і гео економічне розташування для розвитку міжнародного співробітництва", "багатогосподарність реалізації зовнішньої політики", "достатні іміджеві позиції держави у міжнародній спільноті" та ін. Подібні переваги конкретизуються такими позиціями, як прямиї вихід на кордони ЄС, спільний кордон з Росією — постачальником енергоресурсів до Європи, вихід до Чорного і Азовського морів, можливість розвивати міжнародне співробітництво завдяки вигідному розташуванню не лише з сусідами 1-го порядку, але й 2-го, високий рівень розвитку і можливостей використовувати транзитний потенціал, тісні контакти з міжнародними суб'єктами різного спрямування, прийнятні показники розвитку за окремими складовими в міжнародному вимірі тощо. Успішне "розкриття" цих позицій надасть змогу державі посісти гідне місце в міжнародному просторі, інтенсифікувати ділове життя, налагодити і поліпшити сусідські відносини з найближчими країнами, прискорити розвиток економіки і соціальної сфери. Україна, маючи такий всебічно розвинений геополітичний і гео економічний потенціал, має реальні передумови для свого позиціонування як регіонального лідера.

Враховуючи таку вагомість, саме геополітичним і гео економічним параметрам було надано високі оцінки (межі яких коливаються в цілому за всіма складовими від 0 до 10 (найвище значення) (рис. 1). Високі оцінки середовища свідчать про значні можливості трансформації в межах цієї складової національного господарства.

Фінансовий розвиток передбачає врахування тих переваг і недоліків, які були напрацьовані переважно за період незалежності держави, а не дісталися їй значною мірою у спадок (як, наприклад, попередня характеристика). Показники розвитку фондового, банківського, страхового ринків не є задовільними для країни. Умови для розвитку фінансів теж не відповідають прийнятним вимогам країн з високим рівнем розвитку, а державні фінанси поки слабо відповідають загальноєвропейським критеріям функціонування. Бюрократичні процедури, корупція, тіньові схеми не дають змоги розкрити свої можливості цим видам діяльності. Однак, спроби їх реалізувати є (і інколи досить успішні). Не зважаючи на подібні вади, фінансова сфера є важливим напрямом взаємодії внутрішнього і зовнішнього середовища, так як визначається наявністю багатьох сильних позицій (наприклад, "відносно прийнятні показники розвитку фінансового сектору", "існування в межах держави потужних фінансових центрів" та ін.).

Економічний потенціал відіграє важливу роль у розвитку кожної держави. Національне господарство країни має цілий комплекс підприємств промислового, сільського господарства, інших напрямів, які володіють значними конкурентними позиціями на внутрішньому та зовнішніх ринках. Багато з них займають монопольне становище, окремі контролюють важливі стратегічні сфери розвитку. Однією з головних проблем цих підприємств є їх слабка здатність до зміни і реагування на зовнішні і внутрішні виклики, низький трансформаційний потенціал та спроможність перебудовуватися відповідно до поточних умов. Крім того, на нашу думку, на сучасному етапі розвитку економічні структури є менш привабливими для реалізації зовнішніх впливів (на противагу фінансовим). Хоча, наявні тенденції зміни ситуації.

Крім економічного напрямку, зов-

Рис. 1. Оцінка середовища трансформації національного господарства в контексті впливу світових процесів (за основними складовими)

нішне середовище також впливає і на соціальний. Соціальна сфера має цілий ряд переваг, які їй вигідно позиціонують в якості фактору конкурентоспроможності держави. Такими є: значний потенціал народонаселення, наявність висококваліфікованої робочої сили, вагомий рівень розвитку соціального середовища, однак, окремі недоліки не дають змогу повністю реалізувати наявні переваги. Сфера швидко реагує на можливі зрушення і трансформується відповідно до їх масштабу.

Належний рівень розвитку інфра-

Таблиця 1. Особливості взаємодії національної економіки та зовнішнього середовища в докризовий період

№ п/п	Назва особливості	Зміст
1.	Зростання рівня відкритості соціально-економічної системи	Відкритість, яка розглядається як один з головних здобутків прогресивного і вільного розвитку, сприяє інтенсифікації відносин між державою та зовнішніми суб'єктами різного спрямування. Вона надає можливість до встановлення різних обмінів, контактів, стосунків між державою та зовнішнім світом. У докризовий період відбулося формування базового рівня відкритості держави та визначення її основних характеристик. Хоча надалі ці ознаки змінювалися відповідно до поточних особливостей розвитку.
2.	Лібералізація зовнішньоекономічних контактів	Зі здобуттям незалежності держави відбуваються зміни і в її зовнішньоекономічній сфері. Відкрилися нові можливості до налагодження контактів з іноземними партнерами, обміну досвідом, здобутками тощо. Держава в цілому не заперечувала проти цих контактів. На цей період припадає напрацювання основних рис і особливостей зовнішньоекономічних відносин, визначення їх пріоритетів, структури, географічного спрямування.
3.	Значний рівень лояльності до присутності іноземних суб'єктів у соціально-економічному просторі країни	Наявний високий рівень лояльності з боку влади до діяльності структур зовнішнього походження в межах соціально-економічного простору держави. Дотримуючись ліберальних концепцій побудови відносин, вітчизняна влада надала значні можливості до ведення бізнесу такими структурами, їх успішного функціонування в межах держави, проникнення в різні сфери державного розвитку. Внаслідок цього значна кількість подібних структур відносно безперешкодно інтегрується в соціально-економічну систему держави та успішно функціонує в ній.
4.	Тенденції зростання макроекономічних показників зовнішнього формування	Експортно-імпортні операції, прямі іноземні інвестиції, міграція населення та інші показники, які характеризують розвиток контактів із зовнішнім середовищем, протягом цього періоду мали тенденцію до зростання, що призводило до акумуляції зовнішніх ефектів в межах держави. Наявність таких тенденцій є наслідком як лояльності до присутності іноземних суб'єктів, зростання рівня відкритості, так і лібералізації зовнішньоекономічних відносин.
5.	Відсутність практичного досвіду щодо зовнішніх ризиків та можливостей їх дії відносно держави	Протягом перших років незалежності держава не визначалася наявністю вагомого досвіду щодо екзогенних ризиків, а уявлення про них було явно зменшене. Криза 1997 р. не завдала вагомих втрат вітчизняній економіці, яка на той час не була значно інтегрованою у світову. Після кризи 2007 р. та її наслідків для держави уявлення про потенціал зовнішніх ризиків змінилося та почали напрацьовуватися документи, які надали б можливість мінімізувати вплив цих дій.

Таблиця 2. Особливості взаємодії національної економіки та зовнішнього середовища у кризовий період

№ п/п	Назва особливості	Зміст
1.	Розгляд зовнішніх впливів як реального джерела загроз для розвитку держави	Як правило, прояв кризи значно посилює загрозливу атмосферу до всіх зовнішніх впливів, які можуть реалізувати свій потенціал відносно держави. На власному прикладі або на ситуації в інших державах органи влади вже не ставляться так легковажно до реалізації зовнішніх відносин. Зважуються їх всі можливі переваги і недоліки. Однак така підвищена увага з кожним роком зменшується аж до настання нової кризи.
2.	Зменшення впливу попередніх тенденцій (зростання рівня відкритості, лібералізація зовнішньоекономічних контактів, доляльність до присутності іноземних суб'єктів та ін.) на розвиток вітчизняної економіки	Кризові явища, спровоковані екзогенними ефектами, значно зменшують ейфорію від стрімкого розвитку зовнішньоекономічних операцій та контактів із зарубіжними партнерами. Внаслідок цього, активність зовнішніх контактів зменшується та здійснює менший вплив на перебіг процесів в межах держави. Основні акценти спрямовуються на пошук внутрішніх можливостей підтримки власного розвитку, що може надати державі додаткові переваги конкурентоспроможності.
3.	Зменшення орієнтації на закордонного виробника товарів і послуг на користь власних підприємств	У процесі розвитку кризи ризикованою є надія на збереження сталих відносин щодо зовнішнього постачання в країну товарів і послуг. Можливе зменшення як асортименту продукції, так і повна призупинка її постачання до країни. Якщо мова йде про постачання стратегічної сировини, то це є прямою загрозою стабільності держави. Реальним шляхом виходу з ситуації є орієнтація на власного виробника.
4.	Проведення більш виваженої зовнішньої політики	Основні засади зовнішньої політики зазнають значного корегування в бік побудови більш стабільних відносин зі світовою спільнотою. Розробляються підходи до формування захисних механізмів на випадок повторення кризових явищ, альтернативні шляхи реалізації зовнішніх відносин. Контакти здійснюються тільки з надійними партнерами. Ризиковані операції, сумнівні угоди не розглядаються.
5.	Зовнішній простір виступає головним генератором несприятливих ефектів для внутрішнього середовища держави	Як свідчать останні світові кризи, для України вони формуються у зовнішньому просторі, який виступає джерелом нестабільності. Всі наявні контакти і канали для держави із зовнішнім простором, таким чином, підпадають під загрозу дії несприятливих ефектів. Внутрішні суб'єкти намагаються максимально зменшити взаємодію із цим простором як засіб уникнення значних втрат.

структурного середовища є своєрідною запорукою успішного ведення бізнесу та інших сфер діяльності. Маючи транспортні шляхи сполучення, інформаційні засоби, бізнес-середовище, країна не досить ефективно їх використовує.

Можливості прояву взаємодії світової і національної економіки та її особливості (інтенсивність, ефективність, глибина інкорпорації) залежать від періоду, на протязі якого відбуваються ці явища. Якщо він є стабільним, то ці риси будуть визначатися послідовними, пов'язаними між собою ознаками, у випадку збурень, криз вони носять зовсім інший характер. На нашу думку, особливості трансформації національного господарства під впливом світових процесів можуть бути визначені в контексті двох головних хронологічних періодів — сталого (некризового) та кризового. В цьому випадку необхідно зазначити, що період сталих характеристик вкладає до свого складу як докризовий етап, так і післякризовий. По відношенню до національної економіки, то належність її розвитку до одного або іншого періоду розглядається в контексті екзогенної генерації впливів. Відповідно, кризовість береться до уваги тільки та, яка генерована екзогенними кризовими діями. Головними особливостями сталого періоду розвитку є наступні: зростання рівня відкритості соціально-економічної системи, лібералізація зовнішньоеконо-

мічних контактів, значний рівень доляльності до присутності іноземних суб'єктів в соціально-економічному просторі країни та ін. (табл. 1).

Період 1991—2007 рр. можна вважати таким, що був відносно безкризовим для України. Відносність полягає в тому, що світова криза 1997 р. не завдала значного негативного впливу для держави. В цьому контексті необхідно відзначити, що особливо протягом першого десятиліття незалежності соціально-економічна система держави перебувала в умовах кризи (здебільшого внутрішньої за своїм походженням). Тому кожний потужний зовнішній вплив тільки погіршував наявні внутрішні проблеми.

Період 2007—2010 рр. можна вважати кризовим, так як саме на ці роки припадає пік світової фінансово-економічної кризи. Криза 2007 р. дала змогу зрозуміти, що не можна ігнорувати вплив зовнішніх факторів, що може призвести до зрушень в економіці. Хоча, можливість прояву цих явищ значно залежить від внутрішніх особливостей розвитку. Основні риси кризового періоду наведено в табл. 2.

По відношенню до можливих змін щодо національного господарства, то очевидно, що вплив кризового періоду вносить багато негативних рис в розвиток української соціально-економічної системи. Відбуваються вагомні зміни

функціональних, галузевих, просторових ознак, що ставить під загрозу розвиток внутрішнього простору в цілому.

Зважаючи на отримані дані, формується наступний висновок: у некризовий період взаємодія вітчизняної економіки та зовнішнього середовища призводить до системної трансформації різних компонентів національного господарства зі зміною його окремих параметрів. У період кризи аналогічна трансформація може носити більш швидкий і непередбачуваний характер та, у випадку значної прив'язки економіки до зовнішніх ринків, поставити під загрозу (аж до дефолту країни в цілому) стабільність суспільства.

ВИСНОВКИ

Як показали проведені дослідження, розвиток соціально-економічної системи України розглядається в контексті реалізації впливу зовнішніх факторів, вона змушена, в міру своїх можливостей, використовувати або нівелювати параметри дії світогосподарських процесів. Крім того, особливістю взаємодії внутрішнього і зовнішнього середовища є те, що значна кількість якісних і кількісних параметрів ендогенної системи знаходиться у сфері впливу зовнішніх процесів. Прояв цих явищ і процесів відбувається і в територіальному вимірі, зважаючи на те, що просторовий розвиток продуктивних сил держави на різних рівнях виявився надзвичайно чутливим до змін у світовому середовищі й реалізується в контексті постіндустріального глобального сценарію. Як показав проведений СВОТ-аналіз, при концентрації зазначених умов у межах складових середовища трансформації, його окремі компоненти визначаються більшими можливостями зміни своїх характеристик (геополітичні і геоекономічні параметри, фінансовий розвиток) серед інших, що пов'язано з їх "ємністю" до зовнішніх впливів. Крім того, можливості прояву взаємодії світової і національної економіки та її особливості залежать від періоду, протягом якого відбуваються ці явища.

Література:

1. Алексєєва Т.І. Міжнародна торгівля: [навчальний посібник] / Т.І. Алексєєва. — Харків: Вид. ХНЕУ, 2007. — 252 с.
2. Геєць В. Макроекономічна оцінка грошово-кредитної та валютно-курсової політики України до і під час фінансової кризи / В. Геєць // Економіка України. — 2009. — № 2. — С. 11—13.
3. Гонта О.І. Формування політики транснаціоналізації економіки регіонів: теорія, методологія, практика / О.І. Гонта. — Луцька міська рада, 2008.
4. Кричевська Т. Організаційні форми взаємодії глобального і суверенного монетарного простору: висновки для політики / Т. Кричевська // Економіка України. — 2009. — № 2. — С. 86.
5. Маруняк Є.О. Глобалізація та її вплив на розвиток регіонів України / Маруняк Є.О.; наук. ред. Руденко А.І. — К.: Реферат, 2007. — 224 с.
6. Пекна Г.Б. Загрози національній економічній безпеці в умовах відкритої економіки / Г.Б. Пекна // Вчені записки / Університет економіки і права "Крок": 36. наук. пр. — К.: Університет економіки і права "Крок". — 2008. — С. 138—145.
7. Яремко А. Глобалізований регіон / А. Яремко // Економіст. — 2007. — № 5. — С. 54—57.

Стаття надійшла до редакції 30.11.2010 р.